

Rolf-Dieter Kluge
Małgorzata Świdarska

Zarys historii literatury i kultury niemieckiej

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
UWAGI WSTĘPNE	9
I. LITERATURA I KULTURA STARO-WYSOKO-NIEMIECKA	11
1. Okres karoliński: powstanie literatury i kultury niemieckiej	11
2. Okres ottoński: średniowieczna literatura chrześcijańska	15
II. LITERATURA I KULTURA ŚREDNIO-WYSOKO-NIEMIECKA	20
1. Literatura epicka (literatura dworska i epos bohaterski)	22
2. Rycerska kultura „Minnesangu”	27
3. Upadek kultury rycerskiej; „Meistersang”; początki teatru i dramaturgii	31
III. HUMANIZM; MARTIN LUTHER I REFORMACJA	36
1. Humanizm	36
2. Martin Luther i reformacja	38
3. Muzyka i sztuka	40
4. Następstwa reformacji	43
IV. OKRES BAROKU	47
1. Szkoły śląskie	48
2. Poezja i powieść barokowa	51
3. Encyklopedyzm barokowy: Gottfried Wilhelm Leibniz	53
4. Muzyka i sztuka	55
V. OŚWIECENIE	59
1. Klasycyzm	60
2. Sentymentalizm	62
3. Oświecenie w literaturze	63
4. Immanuel Kant	66
VI. „BURZA I NAPÓR”	71
1. Johann Gottfried Herder	71
2. Dramaty i ballady	73

VII. KLASYKA WEIMARSKA	77
1. Johann Wolfgang von Goethe	77
2. Johann Friedrich von Schiller	86
3. Inni autorzy okresu Klasyki Weimarskiej: Jean Paul, Friedrich Hölderlin, Heinrich von Kleist	95
4. Życie muzyczne: Klasyka wiedeńska	102
VIII. FILOZOFIA NIEMIECKA XIX I XX WIEKU	106
1. Idealizm niemiecki	106
2. Materializm i irracjonalizm	110
IX. ROMANTYZM	115
1. Wczesny romantyzm: jenajski krąg	116
2. Heideberski krąg	122
3. Pisarki i poetki oraz pozostali autorzy epoki romantyzmu	128
4. Muzyka i malarstwo w epoce romantyzmu	133
5. Apogeum romantyzmu: E.T.A. Hoffmann	137
6. Późny romantyzm: szwabski krąg	141
7. Następstwa romantyzmu	143
X. OD ROMANTYZMU DO REALIZMU (BIEDERMEIER I MŁODE NIEMCY)	146
1. Biedermeier	146
2. Młode Niemcy: Heinrich Heine	152
3. Richard Wagner i muzyka	159
XI. REALIZM I NATURALIZM	163
1. Realizm	164
2. Naturalizm	173
XII. SYMBOLIZM („JUGENDSTIL”), NOWA RZECZOWOŚĆ I EKSPRESJONIZM	176
1. Symbolizm	177
2. Nowa Rzeczowość	180
3. Ekspresjonizm	185
4. Muzyka i sztuka	188
XIII. UPADEK I POCZĄTEK NOWEJ EPOKI (TOTALITARYZM I OKRES POWOJENNY – KRÓTKI PRZEGLĄD)	194
1. Okres totalitaryzmu (1933–1945)	195
2. Lata powojenne (1945–1949)	197
3. „Pod znakiem socrealizmu” (literatura NRD)	198
4. Rozrachunek z przeszłością (literatura RFN, Szwajcarii, Austrii i zjednoczonych Niemiec)	201
BIBLIOGRAFIA	211
SPIS LEKTUR	213
INDEKS NAZWISK	221
SPIS ILUSTRACJI	229

PRZEDMOWA

Habent sua fata libelli (Książki mają swój los). Podręcznik ten powstał na podstawie cyklu wykładów, które przez kilka lat prowadziłem w języku rosyjskim dla studentów rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego w ramach zajęć z przedmiotu literatura powszechna. Rosyjski rękopis tych wykładów przetłumaczyła na język polski moja uczennica i koleżanka dr Małgorzata Świdorska. Na podstawie tego przekładu przygotowałem następnie cykl wykładów w języku polskim z przedmiotu dzieje literatury krajów języka niemieckiego – Niemiec, Austrii i Szwajcarii dla studentów studiów interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej oraz germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. W toku zajęć słuchacze zwracali się do mnie z prośbą o udostępnienie streszczeń lub krótkiego przeglądu problematyki wykładów, które ułatwiłyby im dalszą samodzielną pracę. Podręcznik ten powstał przede wszystkim jako pomoc dydaktyczna.

Już podczas mojej długoletniej pracy dydaktycznej na niemieckich uniwersytetach w Moguncji (*Mainz*), we Fryburgu Bryzgowijskim (*Freiburg im Breisgau*) i w Tybindze (*Tübingen*), publikowanie streszczeń wykładów w formie podręcznikowej okazało się niezbędną pomocą dydaktyczną. Podręczniki te służyły jako materiał do pamięciowego opanowania materiału, pomagały w uporządkowaniu treści poszczególnych tematów w kontekście historycznym, a tym samym zwalniały studentów od konieczności kopiowania, przepisywania lub nagrywania wykładów, stanowiąc podstawowy materiał dydaktyczny dla ich dalszej indywidualnej pracy (por. serię „Skripten des Slavischen Seminars der Universität Tübingen”, 1974 i nast.).

Przez pewien czas na Zachodzie zaniedbywano i lekceważono historię literatury jako dyscyplinę naukową na korzyść nie rozpatrujących konkretnych utworów czysto teoretycz-

nych, ahistorycznych badań w zakresie literatury i humanistyki. Ta panująca przez pewien czas na Zachodzie moda na ahistoryczne badania w dziedzinie nauk humanistycznych została już przewyżczona i obecnie odchodzi w przeszłość. Na szczęście w Polsce (i w całej Europie Wschodniej) taki ahistoryczny trend w badaniach humanistycznych nie był nigdy dominującym.

Badania humanistyczne (kulturologiczne) mają miejsce w konkretnych okresach historycznych i w określonych przez historię kontekstach. Tylko dogłębne poznanie danego historycznego obszaru badań i jego powiązań z otaczającym go kontekstem kulturowym umożliwia rzetelną analizę i interpretację określonego utworu literackiego lub twórczości danego pisarza, artysty czy muzyka. Wiedza o życiu autora pozwala w konkretny sposób wyjaśnić intertekstualne relacje jego dzieł, które nie są tylko tzw. „pre-tekstualnymi” elementami – poprzedzającymi dany tekst i dającymi się dowolnie zmieniać, tak jak gdyby były wyłącznie rekwizytami czy dekoracjami teatralnymi. Żaden z tekstów nie „pisze się” sam, ale jest autonomicznym dziełem konkretnego autora, który ma jasno określone cele i zamiary twórcze.

Żeby móc to zrozumieć, potrzebna jest znajomość faktów i procesu historycznego rozwoju. Kulturę i literaturę danego narodu, jego osiągnięcia i jego tragedie, można jedynie właściwie zrozumieć, gdy pozna się jego przemiany historyczno-kulturowe, jego losy, jego dzieje. Taki właśnie cel stawia sobie niniejszy podręcznik: prezentuje najistotniejsze, kluczowe dla krajów obszaru języka niemieckiego okresy historii literatury i kultury, ich specyfikę, opisuje najważniejsze wydarzenia, przedstawia twórców i ich dzieła, jednocześnie prawie całkowicie rezygnując z opowiadania biografii i treści utworów, które są dostępne z innych źródeł (np. encyklopedii, specjalistycznych słowników czy też internetu).

Książka ta ma więc przede wszystkim **dydaktyczny** cel, powstała jako pomoc naukowa i kompendium wiedzy dla uczniów i studentów dyscyplin humanistycznych, którzy pragną zdobyć ogólną wiedzę o kulturze i literaturze krajów obszaru języka niemieckiego. I jest samo przez się zrozumiałe, że taki podręcznik nie ma zamiaru i nie może być oryginalnym osiągnięciem badawczym, ale opiera się na wielu różnych publikacjach, z których wymienione zostaną tylko dwie

– obszerna i szczegółowa praca Cz. Karolaka, W. Kunickiego i H. Orłowskiego *Dzieje kultury niemieckiej* (Warszawa 2006), która była szczególnie pomocna w uzupełniającą prezentacji historii sztuki i muzyki w naszym zarysie oraz *Historia literatur zachodnio-europejskich XIX wieku. Niemcy. Austria. Szwajcaria* A.W. Biełobratowa, A.G. Bierjżojnej i L.N. Połubojarinowej (Moskwa 2003, wyd. 2). Te dwie pozycje bibliograficzne wskazują jednak także na **naukowy** zamiar naszej publikacji, na dążenie do zmiany perspektywy w ocenie rozwoju literatury i kultury niemieckiej: nasz podręcznik nie prezentuje materiału z wewnętrznego, germanistycznego punktu widzenia, nie jest przeznaczony dla samych tylko germanistów, ale chodzi nam o ukazanie literatury i kultury niemieckiej z perspektywy zewnętrznej. Znaczy to konkretnie, że historia kultury i literatury niemieckiej jest jeszcze ciągle pojmowana zbyt jednostronnie jako integralny element składowy wyłącznie zachodniego, okcydentalnego obszaru kulturowego, że badacze rozpatrują i analizują jej liczne i istotne związki z antycznymi (grecko-hellenistycznymi i rzymsko-łacińskimi), włoskimi, hiszpańskimi, francuskimi, angielskimi, a ostatnio również z północno-amerykańskimi źródłami i twórczymi impulsami, nie uwzględniając lub też całkowicie marginalizując kontakty i związki z kulturami wschodnich sąsiadów. Już nawet historia powstania tego podręcznika może świadczyć o tym, że takie jednostronne spojrzenie musi zostać skorygowane. Kultura (i literatura) niemiecka, usytuowana w środku Europy, miała w swej historii – już w epoce średniowiecza – liczne i płodne kontakty z kulturami Europy Wschodniej, które stały się jej integralną częścią. Na tę zaniedbaną „wschodnią orientację” chcemy zwrócić szczególną uwagę. W związku z tym pragniemy również zwrócić uwagę na fakt, że w Polsce literatura niemiecka nie jest tak popularna czy znana, jak w innych krajach (np. w Rosji lub we Francji). W Polsce większym zainteresowaniem niż literatura krajów obszaru języka niemieckiego cieszą się muzyka i filozofia oraz, przede wszystkim, nauka, technika i gospodarka niemiecka. Mało znane są nie tylko kultura i literatura okresu średniowiecza, ale również twórczość autorów o europejskiej sławie, takich jak np. Novalis, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, Friedrich Hölderlin, Heinrich Heine, Gottfried Keller, Heinrich Böll i wielu innych dawnych i współczesnych pisarzy. Nasz podręcznik może zatem służyć

także jako informator dla polskich czytelników – jako przewodnik po literaturze i kulturze krajów niemieckiego obszaru językowego.

Książka ta nie powstałaby bez inspirującej zachęty ze strony moich słuchaczy, ich pytań i toczonych z nimi dyskusji w Warszawie i Łodzi, a także bez zachęty i wsparcia ze strony kolegów, z którymi omawiałem mój projekt.

Szczególną wdzięczność pragnę wyrazić dr Małgorzacie Świdorskiej, która czytała, poprawiała i uzupełniała mój rękopis, dyskutowała ze mną jego treść, a następnie przepisała go na komputerze, zredagowała i przygotowała do druku.

Warszawa, grudzień 2009 roku

Rolf-Dieter Kluge

UWAGI WSTĘPNE

Język jest w naszym rozumieniu podstawą literatury i kultury: wszystkie utwory literackie i zjawiska kultury są bezpośrednio związane z językiem. Również tak zwana okcydentalna, zachodnia kultura średniowieczna opiera się na języku łacińskim. Później rozwinęły się takie języki i kultury narodowe, jak na przykład polska, włoska, rosyjska, szwedzka, węgierska oraz inne europejskie kultury i literatury narodowe. W przypadku literatur i kultur – angielskiej, hiszpańskiej, portugalskiej, francuskiej oraz niemieckiej – nie możemy jednak mówić o kulturach czysto narodowych, ponieważ języków tych do dzisiaj używają różne narody. W przypadku języka niemieckiego są to mieszkańcy Austrii, Niemiec, większej części Szwajcarii oraz takich małych krajów niemieckojęzycznych, jak Luksemburg czy Liechtenstein, a także mniejszości niemieckie w różnych krajach Europy, Ameryki i Azji. Dlatego też mówimy o obszarze literatury i kultury języka niemieckiego. Gdy zaś nadal będziemy używać pojęcia „niemiecki”, słowo to będzie się odnosić nie tylko do narodu lub państwa niemieckiego, ale do całego niemieckiego obszaru językowego.

Pod pojęciem „kultura” rozumiemy ukształtowane w procesie historycznym zjawiska i dzieła z zakresu literatury, muzyki, sztuki, architektury, filozofii i religii, reprezentujące wartości nie dotyczące bezpośrednio życia codziennego, powszedniego – społecznego, ekonomicznego czy politycznego. W tym sensie odróżniamy kulturę jako system rozumianych w kontekście historycznym wartości od cywilizacji, która zawiera w sobie wszystkie zjawiska życia codziennego, do których należą na przykład higiena i sport lub masowa rozrywka. Pojęcie „cywilizacja” jest zatem szersze od pojęcia „kultura”. W naszym zarysie będziemy więc rozumieć i traktować kulturę i literaturę jako jedność.

Imiona, nazwiska i nazwy geograficzne podajemy w używanej obecnie w języku polskim formie, a ich formę oryginalną w nawiasie, gdy przytaczamy je po raz pierwszy (np. Marcin Luter (*Martin Luther*); Wrocław (*Breslau*); Trewir (*Trier*); Akwizgran (*Aachen*)), a także, gdy nie mają polskiego odpowiednika (np. Magdeburg); w tytułach rozdziałów podajemy imiona i nazwiska wyłącznie w ich oryginalnym brzmieniu. Daty życia autorów, twórców kultury i postaci historycznych podajemy, gdy są wymieniane po raz pierwszy; w przypadku szerzej omawianych postaci, przytaczamy je natomiast w poświęconym im rozdziale. Dotyczy to także tytułów utworów. Jeśli utwór został przełożony na język polski, podajemy tytuł oryginalny w nawiasie, co jest szczególnie ważne w przypadkach, gdy polskie tłumaczenie odbiega od tytułu oryginału (np. *Jak cię widzą, tak cię piszą* (*Kleider machen Leute*)). Natomiast, jeśli nie znaleźliśmy polskiego przekładu, podajemy tytuł oryginalny, a jego tłumaczenie w nawiasie. Tytuły utworów, napisanych w języku staro-wysoko-niemieckim lub średnio-wysoko-niemieckim, podajemy również w tłumaczeniu na współczesną niemczyznę.

Ma się rozumieć, że wybór obszerniej zaprezentowanych w naszym podręczniku przedstawicieli kultury niemieckiej oraz wyróżnienie wybranych aspektów ich twórczości są subiektywne; inny autor mógłby zapewne rozłożyć akcenty inaczej.